

sitaire gebeurtenissen in het algemeen, als in deze faculteitsgeschiedenis wordt gegeven? Steeds meer bijzonderheden zijn in de uitgedijde annoteringen gestopt, terwijl over het geheel genomen de verdeling over de tekst en de ver boven strikte annotatie uitgaande voetnoten nogal onevenwichtig is.

De juridische faculteit, aldus Brabers, is eigenlijk nooit aan de vervulling van de haar oorspronkelijk toebedachte rol toegekomen. De meerderheid van de katholieke jongeren die na de oorlog rechten studeerden, deed dat niet in Nijmegen en had voor haar emancipatie de katholieke universiteit niet nodig. Bovendien werd door secularisering en ontzuiling, alsmede door externe democratisering de kwestie van de gelijkgerechtigdheid van het katholieke volksdeel achterhaald (317). Dat neemt natuurlijk niet weg dat de faculteit een belangrijke rol heeft gespeeld in het emancipatieproces. Minder duidelijk is de betekenis die zij heeft gehad voor het uitdragen van het katholieke gedachtegoed; dat werd volgens de auteur 'eerder als een aangename bijkomstigheid' (185) beschouwd. Voor de latere tijd was naar eigen zeggen van een coryfee als de orthodox katholieke W. C. L. van der Grinten 'het katholieke karakter van de faculteit nog nauwelijks herkenbaar' (406). Toch is Brabers van mening dat, ondanks de nadruk die de faculteit heeft gelegd op de overdracht van kennis van het geldend recht, een eigen gezicht is getoond op bijvoorbeeld het terrein van de rechtsfilosofie en dat van het strafrecht en de criminologie, verder op het terrein van het arbeidsrecht en dat van de economie. De opvatting van het recht als de verwerkelijking van de goddelijke orde (226), het leggen van een synthese tussen het publiek- en privaatrecht (202) en het stellen van de fundamentele vraag naar de zin en de doeleinden van het opleggen van straf (365, noot) waren enige tijd typisch Nijmeegse themata. Het is jammer dat de auteur op deze problematiek, die voor de in beginsel nagestreefde identiteit van cruciaal belang is geweest, niet echt is ingegaan. Dat geldt evenzeer voor de ontwikkeling die de rechtswetenschap na de tweede wereldoorlog heeft doorgemaakt. Nu is het dikke boek voor wat dit soort thematieken betreft, met als uitzondering het breed uitgemeten abortus-vraagstuk, aan de buitenkant blijven steken. Uit hetgeen wei is geboden resulteert de indruk dat Brabers best tot een adequate behandeling in staat zou zijn geweest. Troosten we ons met het verheugende feit dat er binnen korte tijd een proefschrift is vervaardigd, dat er zonder meer mag zijn.

J. A. Bornewasser

R. van Doorslaer, ed., met medewerking van D. Dratwa, e. a., *Les juifs de Belgique. De l'immigration au génocide, 1925-1945* (Brussel: Centre de recherches et d'études historiques de la seconde guerre mondiale, 1994, 246 blz., ISBN 2 9600043 3 7).

Hoewel deze bundel gaat over de jodenvervolging in België, is het toe te juichen dat niet alleen voor de bezettingsperiode is gekozen. In de korte inleiding wordt gezegd dat de geschiedenis van het moderne jodendom in België, de negentiende en de twintigste eeuw, nog in de kinderschoenen staat. De studies van Maxime Steinberg over de jodenvervolging vormen een duidelijke uitzondering. In 1989 vond op initiatief van professor Dan Michman van de Universiteit Bar Ilan in Ramat-Gan een colloquium plaats onder de titel 'La période de l'holocaust en Belgique'. Het Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog (het Belgische RIOD) was de belangrijkste participant en het instituut gaf ook de bundel uit.

Aan sommige stukken is sinds het colloquium een en ander veranderd, andere zijn zonder revisie in de bundel gekomen.

Het boek valt in twee delen uiteen; de vooroorlogse periode wordt in drie hoofdstukken behandeld (100 bladzijden) en deel twee beslaat de bezettingsperiode (120 bladzijden). Het is belangrijk in het oog te houden dat meer dan 90% van de joden in België buitenlander was: emigranten en vluchtelingen en dus buitenstaanders. Dat is voor en tijdens de bezetting vanzelfsprekend van grote invloed geweest, ook op de zionistische aspiraties.

Saerens heeft voor zijn artikel over de vooroorlogse houding van de clerus veel katholiek-francofone (tijdschrift)artikelen doorgenomen en constateert dat het vaak niet-Belgen zijn die een 'joods probleem' zien en willen bestrijden. Van Doorslaer laat de moeizame integratie zien van Poolse, communistische joden die België binnenkomen. Deze weigeren bijvoorbeeld met Poolse, niet-joodse emigranten samen te werken binnen en buiten de communistische partij. Interessant is het relaas van Schreiber over de economische boycot van Duitsland. Natuurlijk was er geen complete boycot; het was maareen kleine linkse groep die het initieerde en vond natuurlijk geen wereldwijde weerklank. Maar het blijft extra zuur dat er Antwerpse diamantairs waren, die hun kostbare stenen in Duitsland lieten bewerken, omdat de lonen daar lager waren.

Steinberg geeft een inleidend stuk over de *Judenpolitik* van de bezetter en hij vergelijkt ook een en ander met de situatie in Frankrijk en Nederland. Hoewel de aanvang, de administratieve anti-joodse maatregelen in alle drie de landen gelijktijdig aanvangen, net zoals het vertrek van de treinen naar het oosten, is de uitkomst verschillend. In Nederland is 75-80% van de joden vermoord, in Frankrijk ligt het cijfer tussen 20-28% en België zit daar tussen met 44%. Hij geeft verschillende aanzetten tot verklaringen en hij verwerpt gelukkig de verklaring van burgerlijk versus militair bestuur. Van den Wijngaert beschrijft de houding van de katholieke kerk tot de zomer van 1942. Dat was er een van accommodatie, maar de kerk onderscheidde zich daarmee nauwelijks van de rest van België. Dat vanaf toen 'la majorité de la population prit parti pour les juifs persécutés et humiliés' (123) lijkt mij wat al te kras. De meerderheid van de clandestiene pers maakt trouwens geen melding van de jodenvervolgung. Volgens 'een naoorlogse enquête' zou een op de vijf priesters joden hebben geholpen en die hulp was ook vergemakkelijkt omdat de kerk niet officieel protesteerde tegen de jodenvervolgung. Anders zouden de priesters wel harder zijn belaagd door de bezetter, aldus de originele, maar weinig overtuigende vondst van Van den Wijngaert. Gotovitch' artikel over het verzet en de 'question juive' is te korten te onuitgewerkt, een 'rapide tour d'horizon' (136), zoals hij zelf schrijft, om echt inzicht te krijgen in het probleem. Uit het artikel van Laureys komt duidelijk naar voren dat net als de andere geallieerden ook de Belgische regering in Londen weinig aandacht had voor de jodenvervolgung. De Belgische Joodse Raad, de Association des Juifs en Belgique, die begin 1942 tot stand kwam, bijna een jaar later dan in Nederland, werd ook in België door notabelen gerund, 'om erger te voorkomen'. Daarnaast ontstonden clandestiene organisaties, waarbij Steinberg uitsluitend communisten en extreem-linkse zionisten de revue laat passeren. Ondanks het bestaan van organisaties van jonge zionisten, zijn de leden ervan meestal individueel in verzet gekomen volgens Michman. Ook vluchtelingen werden volgens Michman niet vanuit deze organisaties opgezet. Voedselpakketten, Palestina-certificaten, hulp bij vluchten, verzet en zelfverdediging; met deze vier zaken hield de vertegenwoordiger van Eretz Israël in Genève zich bezig. Mondjesmaat, maar toch, en ook jonge zionisten in België profiteerden van het werk van Nathan Schwalb.

Het laatste artikel, van Dratwa, beschrijft in het kort een paar Belgische monumenten die de

grote moord herdenken en het eindigt met een lijst van 22 gedenkstenen en 14 monumenten. Een 16 pagina's lange bibliografie sluit deze bundel af.

Een lijstje met gebruikte afkortingen zou, ook voor Belgische lezers, geen overbodige luxe zijn geweest. Het is ook hinderlijk dat de opzet (introdactie, conclusie) en de annotatie per artikel afwijkend is; een strakkere redactie had dat kunnen vermijden. Dat geldt ook voor de inhoud. Stond er nu nauwelijks iets over de jodenvervolging in de illegale pers (Van den Wijngaert) of viel het wel mee (Gotovitch)? Toch zullen meerdere artikelen onderzoekers in andere landen aan het denken (en hopelijk aan het onderzoeken) zetten, wat dat betreft een goede opmaat voor vergelijkende geschiedenis tussen Nederland, België en Frankrijk.

David Barnouw

H. A. Poeze, ed., *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië, IV, 1935-1942* (Leiden: KITLV uitgeverij, 1994, xcix + 485 blz., f60,-, ISBN 90 6718 051 3).

Met dit deel sluit H. Poeze de publikatie af van de politiek-politionele overzichten die in Nederlands-Indië zijn opgemaakt van 1927 tot 1942. Deze uitgave sluit goed aan op de bronnenpublicaties over onder andere de Volksraad (S. L. van der Wal ed.) en de nationalistische beweging (R. C. Kwantes ed.), die eerder zijn verschenen onder auspiciën van het Nederlands historisch genootschap. Evenals in de verzameling van Kwantes staat in het onderhavige werk de nationalistische beweging in al zijn geledingen centraal en wordt zij belicht vanuit een Nederlandse, gouvernementele invalshoek. Anders dan in Kwantes' werk waarin de visie van diverse ambtelijke diensten op deze problematiek aan bod komt, is hier echter slechts één instelling aan het woord, de Algemeene recherche dienst. Deze had na de communistische opstand van 1926-1927 tot taak de vinger aan de pols van (potentieel) revolutionaire groepen en bewegingen te houden. Enerzijds is hierdoor het beeld versmald tot een staalkaart van politionele fixaties van een opsporingsdienst. Anderzijds leidt deze politionele invalshoek ertoe dat niet alleen informatie over de belangrijkste seculiere en Islamitische nationalistische partijen wordt aangereikt, maar ook messianistische, regionale, jongeren- en vakorganisaties, alsmede de Arabische en Chinese bevolkingsgroep de revue passeren, althans voor zover zij orde en rust in de archipel bedreigden.

Het seriële karakter van de overzichten — helaas zijn die van oktober 1939 tot mei 1940 en na juli 1941 onvindbaar — maakt het mogelijk de ontwikkelingen in nationalistische kring van 1935 tot 1941 op de voet te volgen. Op hoofdlijnen verschijnt het beeld dat de langs ideële, strategische en religieuze lijnen verdeelde nationalistische groeperingen geleidelijk naar elkaar toe groeiden. Of beter, naar elkaar toe werden gedreven, want duidelijk is dat de eendracht werd bevorderd door teleurstelling over de onbuigzame Nederlandse houding tegenover de diverse staatsrechtelijke initiatieven waarmee de grenzen van de Nederlandse stellingname werden afgetast. Die teleurstelling leidde ook tot een zekere radicalisering, zoals bleek na de verwerping van de petitie-Soetardjo, ingediend door de loyaal gematigde vleugel. Een conglomeraat van gematigde en radicalere groepen, die gedreven werden door uiteenlopende idealen als zelfbestuur en onafhankelijkheid, stelde daarna de verdergaande eis van een Indonesisch parlement. Maar tegelijk spreekt uit de overzichten de angst van nationalistische groepen voor een radicalere stellingname en ageren zij publiekelijk althans